

Мудрик А.Б., кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної та соціальної психології
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

ДО ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасній психологічній літературі феномен професійного самовизначення особистості, як правило, розглядають як одну із сторін її життєвого самовизначення. Аналіз означеної проблеми ускладнюється тим, що саме поняття «самовизначення» використовується у науковій літературі у досить широкому діапазоні значень.

Метою статті є теоретичний аналіз феномену професійного самовизначення особистості.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Здійснюючи аналіз психологічних теорій професійного самовизначення особистості можна відмітити два основні напрямки: 1) професійне самовизначення визначається як особистісне новоутворення, що виникає в старшому шкільному віці (М. Варбан, А. Маслоу, М. Муканов, С. Крягжде та ін.); 2) професійне самовизначення розуміється як штучно організований процес (Є Клімов, А. Голомшток, М. Захаров, Є. Павлютенков, В. Сазонов та ін). Однак, у межах зазначених підходів зустрічаються дещо відмінні позиції різних дослідників щодо природи професійного самовизначення особистості.

Перший підхід розглядає самовизначення як природний процес, що виникає на певному етапі онтогенезу і як особистісне новоутворення старшого шкільного віку. Так, С. Крягжде зазначає, що на початковому етапі професійного самовизначення відбувається або вибір конкретної професії, або вибір лише її рангу, так званої професійної школи – соціальний вибір. Якщо конкретне професійне самовизначення ще не сформувалося, то дівчина чи юнак користуються узагальненим варіантом, відкладаючи у майбутнє його конкретизацію. Професійне самовизначення нерозривно пов'язують із такими істотними характеристиками юнацького віку, як спрямованість у майбутнє, усвідомлення себе членом суспільства, необхідність

розв'язувати проблеми свого політичного і соціального майбутнього[6].

Другий підхід розглядає самовизначення як штучно організований процес, у який вмонтовано певну практику – профорієнтацію – і лише у цьому контексті він набуває свою осмисленість і цінність. Це класичні дослідження у сфері професійної орієнтації й професійному консультуванні. Особливістю таких досліджень є більш посилена увага до особистісних аспектів професійного самовизначення особистості.

Розглянемо деякі напрями, теорії професійного розвитку особистості, у яких обговорюється суть і детермінація професійних виборів і досягнень.

Психодинамічний напрям, що у своїй теоретичній основі ґрунтується на роботах З. Фрейда, звертається до вирішення питань детермінації професійного вибору і задоволеності особистості професією з визнання визначального впливу на подальшу долю людини її раннього дитячого досвіду. З. Фрейд вважає, що фаховий вибір, і наступна професійна поведінка людини зумовлені низкою чинників: 1) структурою потреб, що сформувалась у ранньому дитинстві; 2) досвідом ранньої дитячої сексуальності; 3) сублімацією як суспільно корисним усуненням енергії основних потягів й як процес захисту від захворювань через фрустрації основних потреб; 4) проявом комплексу маскулітності (З. Фрейд), «зздрості до материнства» (К. Хорні), комплексу неповноцітності (А. Адлер) [10].

Відома теорія американського психотерапевта та теоретика психоаналітичного напрямку Е. Берна, пояснює процес вибору професії та професійну поведінку особистості тим сценарієм, що формується в ранньому дитинстві [10]. У цій теорії стверджується, що у найважливіших аспектах життя люди керуються сценарієм, тобто, певною програмою поступального розвитку, своєрідним життєвим планом, що сформувалися в ранньому дитинстві під впливом батьків і оточення. Сценарна теорія Е. Берна звертає увагу, на те, що людина, яка неусвідомлено керується сценарієм, перестає бути суб'єктом вибору професії.

А. Маслоу запропонував концепцію професійного розвитку і виділив в якості центрального поняття самоактуалізацію як прагнення людини удосконалюватися, проявляти себе в значущій для неї справі. У концепції семантично близькими до поняття «самовизначення» є такі поняття як «самоактуалізація», «самореалізація» і

«самоздійснення» [7].

Спроба побудови загального підходу до самовизначення особистості була здійснена В. Сафіним і Г. Ніковим [9]. У психологічному плані розкриття сутності самовизначення особистості, автори виходять із характеристики «особистості, що самовизначається», що є синонімом «соціально зрілої» особистості. У психологічному плані особистість, що самовизначилася – це «суб'єкт, що усвідомив, чого він хоче (цілі, життєві плани, ідеали), що він може (свої можливості, схильності, обдарування), що він є (свої особистісні і фізичні властивості), що від нього хоче або чекає суспільство» [9]. Самовизначення, таким чином, це «відносно самостійний етап соціалізації, сутність якого полягає у формуванні в індивіда усвідомлення мети і сенсу життя, готовності до самостійної життєдіяльності на основі співвіднесення своїх бажань, наявних якостей, можливостей і вимог, поставлених до нього з боку оточуючих і суспільства» [9].

У віковому аспекті проблема самовизначення глибоко і повно була розглянута Л. Божович [2]. Характеризуючи соціальну ситуацію розвитку старших школярів, вона вказує, що вибір подальшого життєвого шляху, самовизначення являє собою афективний центр їхньої життєвої ситуації. Підкреслюючи важливість самовизначення, Л. Божович не дає його однозначного визначення і трактує його як вибір майбутнього шляху, як потребу знаходження свого місця в праці, у суспільстві, у житті, пошук мети і змісту свого існування, потреба знайти своє місце в загальному потоці життя. У своїй більш пізній роботі Л. Божович характеризує самовизначення як особистісне новоутворення старшого шкільного віку, пов'язане із формуванням внутрішньої позиції дорослої людини, з усвідомленням себе як члена суспільства, із необхідністю вирішувати проблеми свого майбутнього [2].

Низка авторів схильні пов'язувати професійне самовизначення не стільки з соціальними процесами, скільки з особистісними аспектами розвитку. М. Гінзбург вважав професійне самовизначення одним з найважливіших аспектів особистісного самовизначення випускників. Він розробив психологічну концепцію, пояснюючи місце «професійного самовизначення» в «особистісному» через «двоплановість» особистісного самовизначення, яке складається з ліній змістовного і часового

майбутнього. На думку М. Гінзбурга, необхідність самовизначення, як особистісного, так і професійного, певною мірою детермінована вимогами суспільства, але доводить, що самовизначення також детермінується внутрішньою логікою психічного розвитку особистості і пов'язано з потребою у самореалізації, яка загострюється у юнацтві. Саме тому воно включено в систему уявлень особистості щодо перспективи у часі і тісно пов'язано з її життєвими планами [3].

Професійне самовизначення в аспекті життєвої перспективи досліджувалось Є. Головахою. Оскільки вибір професії молодою людиною пов'язаний не стільки з її життєвим досвідом, скільки з її уявленням про майбутнє, автор досліджував цілісну картину майбутнього у свідомості молоді, що знаходиться в ситуації вибору професії. Ця картина має перспективний характер, містить у собі життєві цінності, плани, орієнтири і життєву мету, які виступають детермінантами професійного самовизначення особистості. Перспектива майбутнього, що формується у свідомості старшокласника суттєво впливає на процес професійного самовизначення, характеризується певним рівнем психічного і соціального розвитку особистості. Показником професійної перспективи, її реалістичності виступає зв'язок життєвих і професійних очікувань, ціннісних орієнтацій і життєвої мети з професійними планами, здатність пов'язати їх з актуальною життєвою ситуацією [4].

Професійне самовизначення, як одну із сфер реалізації особистістю своєї життєвої перспективи досліджувала К. Абульханова-Славська. Науковець центральним моментом самовизначення вважала самодетермінацію, власну активність, усвідомлення особистістю своєї позиції, спосіб включення особистості у професію, спосіб її самовизначення в професії і характер самовираження у професійній діяльності. Згадані показники, на думку авторки, окреслюють певний «тип ідентифікації особистості в професії», яких вона виділяє п'ять [1].

Досліджуючи зв'язки професійного і особистісного самовизначення, професійного вибору і професійної самореалізації особистості з іншими сферами життя, М. Пряжников зробив висновок про те, що характер і зміст професійної діяльності людини зумовлені її цілісним ставленням до світу, в тому числі – до самої себе, що зумовлює необхідність формування у особистості «Я-концепції». Науковець

розрізняє поняття особистісного і життєвого самовизначення, і пропонує класифікацію типів самовизначення особистості, залежно від реалізованого в кожному з них ступеня свободи: професійне, життєве, особистісне [8].

П. Шавір вказує на внутрішню суперечливість процесу професійного самовизначення. Він зазначає, що для професійного самовизначення особистості необхідно мати певний рівень абстрактного мислення, адекватність самооцінки, достатньо виражені вольові якості, працьовитість, деякий трудовий і життєвий досвід, достатній рівень зрілості, визначену професійну спрямованість. Науковець вважав, що лише у контексті розвитку особистості можливий повний аналіз психологічних основ вибору професій [11]. Основними особистісними факторами, що активізують вибір майбутньої професії, автор визначив потребу особистості у професійному самовизначенні (предметом якої є конкретна ділянка об'єктивної реальності) і потребу у визначенні сенсу життя (предмет якої є власна особистість, як суб'єкт діяльності) [11].

Є. Клімов розуміє самовизначення як важливий прояв психічного розвитку, як активний пошук можливостей розвитку, формування себе як повноцінного учасника спільноти «працівників» чогось корисного, спільноти професіоналів. Узагальнюючи міркування Є. Клімова, можна констатувати, що професійне самовизначення не зводиться до одномоментного акту вибору професії і не закінчується завершенням професійної підготовки за обраною спеціальністю, воно триває протягом усього професійного життя. Є. Клімов виділяє два рівня професійного самовизначення: 1) гностичний (перебудова свідомості людини та самосвідомості); 2) практичний рівень (реальні зміни соціального статусу людини) [5].

Висновки і перспективи подальших досліджень. З аналізу поглядів різних учених, які намагалися вивчити проблему професійного вибору, випливає, що професійне самовизначення – це не лише процес прийняття рішень щодо вибору професійної діяльності, але й одна з форм активності особистості, за якої вона виступає суб'єктом власної життєдіяльності.

Професійне самовизначення відображається в ієрархічній структурі мотиваційної сфери особистості, а також виявляється в її цілеспрямованих вчинках і

поведінці, переживається на емоційному рівні у формі інтересу, бажання, захоплення, покликання, відчуття перспективи тощо. Разом з тим, професійне самовизначення особистості не можна розуміти як дію, до якої людина готується все життя і, здійснивши яку, вона може вважати себе повністю зrealізованою. Професійне самовизначення – це частина життєвого шляху людини, важлива ланка у безперервному ланцюгу актів її самореалізації.

Професійне самовизначення є важливою характеристикою соціально-психологічної зрілості особистості, її потреби в самореалізації і самоактуалізації.

Професійне самовизначення слід розглядати як багатовимірний і багатоступеневий процес співвіднесення людиною власних життєвих цілей, нахилів, здібностей з об'єктивними можливостями їх реалізації, а також з умовами, які створюють для цієї реалізації конкретні види діяльності.

Перспективи подальших досліджень визначаються можливістю удосконалення теоретико-методологічних конструктів вивчення професійного самовизначення особистості та прикладних аспектів процесу професіоналізації особистості.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. / К. А. Абульханова Славская – М. : Мысль, 1991. – 299с.
2. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе / Л. И. Божович // Вопросы психологии. – 1979. – № 4. – С.23 – 24.
3. Гинзбург М. Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1994. – р – №3. – С. 25 – 36.
4. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. / Е. И / Головаха. – Киев : Наукова думка, 1988. – 144 с.
5. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. / Е. А. Климов – Ростов-на Дону, 1996. – 246 с.
6. Крягжде С. П. Психология формування професійних інтересів./ С. П. Крягжде – Вільнюс, 1981. – 195 с.
7. Маслоу А. Дальние грани людской психики /А. Маслоу. – СПб. :1997. – 408 с.
8. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение./ Н. С. Пряжников. – М. : Институт практической психологии, 1996. – 256 с.
9. Сафин В. Ф., Ников Г. П. Психологический аспект самоопределения / В. Ф. Сафин, Г. П. Ников // Психологический журнал. – 1984. – №4. – С. 65 – 74.
10. Френкин Р. Мотивация поведения : биологические, когнитивные и социальные аспекты / Р. Френкин. – СПб.: Питер, 2003. – 650 с.
11. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности./ П. А. Шавир – М. : Педагогика, 1981. – 96 с.